

TERMENI DE SUBSTRAT UTILIZAȚI ÎN TRADUCERILE TEXTELOR BIBLICE

MIHAELA MARIN

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
marin.mibaela@clicknet.ro*

Abstract: The present article studies the Thraco-Dacian words inherited by the Romanian language and the way they appear in some biblical translation versions in the 15th, 16th, 17th and 20th centuries. Twenty-three words were analysed from the semantic, lexical, morphological and syntactic points of view.

Key-words: word, origin, autochthonous, synonymous, Latin language, translation.

1. INTRODUCERE

Termenii de origine autohtonă din limba română reprezintă un subiect care suscită încă numeroase discuții deoarece din limba traco-dacilor s-au păstrat doar câteva glose, toponime și o listă de nume de plante ale căror atestări, provenite exclusiv din redacții grecești și latinești, au un caracter aproximativ. Cercetările din domeniul substratului începute de B. P. Hasdeu au fost continuate la noi de Al. Rosetti, I. I. Russu, C. Poghirc, Gr. Brâncuș, Adriana Ionescu ș. a. Demersul lingviștilor menționați a avut la bază comparația cu albaneza, despre care știm că se înrudea cu idiomul vorbit de traco-daci, dar și cu alte limbi indo-europene, printre care cele baltice, slave, germanice și indo-iraniene. În urma acestor studii s-a ajuns la concluzia că există aproximativ 90 de termeni românești proveniți sigur din substrat și cam 20-30 de cuvinte cu posibilă apartenență la acest domeniu; dintre aceștia, unele nume comune au echivalente în albaneză, în timp ce altele nu au.

Cercetarea întreprinsă de noi s-a bazat pe versete extrase din *Biblia de la București*, pe care le-am comparat apoi cu versiunile lor din *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzaki*, *Codicele Voronețean*, *Palia de la Orăștie*, *Tetraevangheliarul* și *Psaltirea* lui Coresi, *Noul Testament de la Bălgrad*, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei și versiunile integrale ale *Bibliei* din 1938 și 1988.

Termenii autohtoni se regăsesc în toate traducerile menționate, însă numărul lor diferă în funcție de text, cei mai mulți figurând în variantele din 1688, 1938, 1988 ale Cărții Sfinte, cu numeroase ocurențe care se disting printr-o serie de particularități semantice, lexicale, morfo-sintactice și stilistice pe care le-am

evidențiat¹. Lucrarea de față nu-și propune epuizarea problemei abordate și tocmai din acest motiv am analizat numai șaptesprezece termeni pentru care am selectat o serie de contexte semnificative din Vechiul și Noul Testament. Pentru ușurarea comparației am preferat citate scurte.

2. ANALIZA TERMENILOR DE SUBSTRAT

ABUR. În româna veche termenul are următoarele sensuri: **1.** ‘vapori de apă’: Fac., 2:6: B1938: **Aburi** se ridicau de pe pământ. Cf. B1988: **Abur** ieșea din pământ. PO: **O fântână** sau negură den pământ. B1688: **Izvor** ieșia den pământ; **2.** ‘suflare, răsuflare’: Ps. 118:131: PH: *Trăsu abur.* Cf. PS, COR.: *Trăș duhu.* DOS.: *Am tras suflet.* B1988: *Am aflat.* **3.** ‘viață; duh’: Ps., 134:17: PH: *Nece amu e abur în rrostu<l> lor.* Cf. PS: *Nece iaste duhu în rostul lor.* COR.: *Nece iaste suflet în rostul lor.* DOS.: *Nice aburi nu le iaste-budză.* ARSENIE: *Nice iaste suflare întru gurile lor.* B1688: *Nu iaste duh în gura lor.* B1938: *Nu au suflare în gura lor.* B1988: *Nu este duh în gura lor.* **4.** ‘suflet’: Ps. 141:4: PH: *Se cumpliia de la menre aburul mieu.* Cf. PS: *Periia de la menre sufletul mieu.* COR.: *Periia de la minee sufletul mieu.* DOS.: *Pentru greu ce mi se strânge pregiur suflet, de mă stânge.* B1688: *Lipsea dentru mine dubul meu.* B1938: *Dacă duhul meu se învăluește în mine.* B1988: *Lipsea dintru mine duhul meu.*; **5.** ‘vânt, suflare de vânt’: Ps. 148:8: PH: *Neama, bruma, abur de vicol.* PS: *Néoa, sturii și duhu répede.* COR.: *Zăpada, ghețile, și duh reapede.* DOS.: *Omeții și ghețile și vântul.* B1688: *Foc, grindină, zăpadă, gheață, vânt de vijor.* B1938: *Zăpezi și neguri, și duh de vijor.* B1988: *Zăpada, gheața, vijorul.*; **6.** ‘suflare divină’: Ps., 147:7: PH: *Sufla-va aburul Lui.* Cf. PS, COR.: *Sufla-va Duhul Lui.* B1688: *Sufla-va vântul Lui.* B1938: *Suflă vântul său.* B1988: *Va sufla Duhul Lui.* **7.** (fig.) ‘existență efemeră’: Iac. 4:14: CV: *Ce va fi viața noastră? Aburu easte.* Cf. NT: *Ce-i viața noastră? Aburu-i.* B1688: *Care e viața noastră? Că abur iaste.* B1938: *Ce este viața noastră? Abur sunteți.* B1988: *Ce este viața noastră? Abur sunteți.* **8.** ‘Duh Sfânt’: Întel. 7:25: B1688: **Abur** iaste puterii lui Dumnezău [înțelepciunea]. Cf. B1938: *Ea [înțelepciunea] este suflul puterii lui Dumnezău.* B1988: *Ea [înțelepciunea] este suflul puterii lui Dumnezău.*; **9.** ‘negură de fum’: Fapt. 2:19: B1688: *Voiu da minuni ... foc și*

¹ În textele la care ne referim se regăsesc următoarele cuvinte: *abur, balegă, baltă, barză, băga, brad, brâu, bucura, buză, ceață, cioară, codru, copac, copil, cruța, curma, curpen, cursă, drum, fărâmiță, fluier, gard, gata, ghimpe, groapă, grumaz, jumătate, mal, mare, măgar, măgură, mărar, mânz, mic, mire, moș, mugure, murg, năpărcă, pădure, pârâu, pupăză, pururea, rânză, scrum, sămbure, stăpân, stână, strugure, strung, șopârlă, țap, țepușă, vatră, zgardă.* În afară de aceste am întâlnit și derivate și compuse ale acestora: *nebăgat, bucurie, bucurios, copilaș, drumeț, fărâmitură, găti, înghimpa, ghimpos, îngrădi, îngropa, îngropător, întărca, măgăriță, măgăruș, mireasă, moșie, moștenire, moșteni, moștenitor, murgu, a stăpâni, stăpânitor, stăpânire, strepez, țepușă.* Lipsesc din traducerile menționate cuvintele regionale și populare: *arșea, bac, bască, bâlă, bâr, brânză, brusture, bunget, căcinlă, călbează, căpușă, cioc, ciucă, cîuf, ciump, ciut, coacăză, doină, droaie, druete, ghionioie, ghiuj, grapă, gresie, grunză, gușă, hameș, leurdă, mazăre, noian, sarbăd, scăpăra, strepede, știră, urdă, viezure, țară.* Apar doar în Psaltirea lui Dosoftei *ceață, rânză și scrum.*

abur de fum. Cf. NT: *Și voi face ciude ... foc și pară de fum*. B1988: *Minuni voi face ... foc și negură de fum*. B1938: *Minuni voi face ... foc și fumegare de fum*.

DA nu consemnează sensurile ‘duh’, ‘Duh Sfânt’, ‘suflet, viață’. Ideea de ‘Duh Sfânt’ a fost redată de către traducătorii din perioada veche și modernă în mod diferit, astfel că se conturează seria sinonimică formată din *abur* și *suflet*, ultimul fiind însoțit de determinarea ‘puterii lui Dumnezeu’, menită să înlăture orice ambiguitate semantică posibilă în interpretarea citatului. Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 35) consideră că sensul de bază al lexemului *abur* era în româna veche ‘vapori de apă’, apoi, în general, ‘vapori de lichid’. Sensurile secundare ‘fum’, ‘suflare’, ‘răsuflare’, ‘suflet’, ‘viață’, ‘duh’, ‘Duh Sfânt’ s-au dezvoltat de la cel primar ca urmare a lărgirii sferei semantice a cuvântului de substrat și a trecerii sale de la concret la abstract. *Abur* intră în următoarele serii sinonimice: ‘fântână’, ‘negură’, ‘izvor’, (sensul 1); ‘duh, suflet’ (sensul 2); ‘duh’, ‘suflet’, ‘răsuflare’, ‘suflare’ (sensul 3); ‘suflet’, ‘duh’ (sensul 4); ‘duh’, ‘vânt’, ‘vifor’ (sensul 5); ‘duh’, ‘vânt’ (sensul 6); ‘suflet’ (sensul 8); ‘pară’, ‘fumegare’, ‘negură’ (sensul 9). Pentru sensul 7 e preferat termenul autohton ‘abur’.

BUCURA apare cu înțelesurile: **1.** ‘a profita de ceva’: Ieș. 18:9: PO: *Etro iară se bucură despre tot binele*. Cf. B1688: *Și să minună Iotbor de toate bunătățile*. B1938: *Și Ietro s-a bucurat de tot binele*. B1988: *Iar Etro s-a bucurat de toate binefacerile*; **2.** ‘a râde de cineva’: Fac. 21:6: B1688: *Cine va auzi să va bucura împreună cu mine*. Cf. PO: *Tot varecine va auzi râde-va cu mine*. B1938: *Oricine va auzi va râde pe socoteala mea*. B1988: *Oricine va auzi aceasta, va râde!*; **3.** ‘a simți bucurie’: Ps. 95:12: PS: *Bucura-se-vor toate leamnele dumbrăvilor*. Cf. COR.: *Bucura-se-vor toate leamnele dumbrăvilor*. DOS.: *S-a bucura-să Toată dumbrava cea deasă*. B1688: *Să vor bucura toate leamnele dumbrăvii*. B1938: *Toți copacii pădurii să vuiască de voie bună*. B1988: *Se vor bucura toți copacii pădurii*. ‘id.’: Ps. 12:6: PS: *Bucură-se înrema mea de spăsenia ta*. Cf. PH: *Bucură-se înrima mea de scoaterea ta*. COR.: *Bucură-se inema mea de spăseniia ta*. DOS.: *Bucurie m-voi face și inemă bună*. B1688: *Bucura-se-va inima mea pre mântuirea Ta*. B1938: *De mântuirea ta să se desfăteze inima mea*. B1988: *Bucura-se-va inima mea de mântuirea Ta*; **4.** ‘a-și manifesta bucuria’: Ps. 13:7: PS: *Bucură-se Iacov*. Cf. PH: *Bucura-se-va Iacov*. COR.: *Bucură-se Iacov*. DOS.: *Să să veselească Iacov*. B1688: *Bucura-se-va Iacov*. B1938: *Iacob să tresalte!* B1988: *Bucura-se-va Iacob*; **5.** ‘a răsplăti cuiva’: Ps. 6:13: PS: *În veci bucura-se-vor*. Cf. PH: *În veaci bucura-se-voru*. COR.: *În veac bucura-se-vor*. DOS.: *Pre toți Să-i bucuri cu plată*. B1688: *În veac se vor bucura*. B1938: *Să salte de bucurie pururea*. B1988: *În veac se vor bucura*. **6.** ‘a birui pe cineva’: Eccl. 23:3: B1688: *Se va bucura asupra mea vrăjmașul meu*. Cf. B1938: *Să nu se bucure de aceasta vrăjmașul meu*. B1988: *Să se bucure de rușinea mea vrăjmașul meu*.

În *Istoria limbii române* (ILR 1969: 309) se consideră că răspândirea lui *bucura* la nordul și la sudul Dunării demonstrează circulația generală a termenului și în româna comună, chiar dacă astăzi cuvântul este foarte rar utilizat în aria din urmă. Adriana Ionescu (1985: 55) este de părere că, inițial, *bucura* a fost folosit cu sensul

de bază ‘frumos’ și denumea doar trăsături fizice². Pierderea acestui sens s-a datorat, în opinia autoarei citate, probabil concurenței sale cu adjectivul moștenit din latină *formosus*, care s-a impus în detrimentul termenului autohton. Mai târziu *bucura* a căpătat un sens secundar mai larg, ca urmare a folosirii sale în legătură cu stările sufletești. Aceeași autoare (Ionescu 1985: 55) presupune pentru lexemul de substrat și înțelesurile ‘înveselitor, plăcut, mulțumitor’, ‘a produce bucurie’. *Bucura* are un semantism complex, chiar dacă unele dintre înțelesurile sale sunt astăzi învechite (de exemplu, cele din PO și *Psaltirea* lui Coresi) sau ieșite din uz (ex.: ‘a se întări asupra cuiva, a birui pe cineva’). În româna contemporană termenul exprimă în primul rând ideea de ‘a-și manifesta, a simți bucurie’. Pentru accentuarea intensității acestui sentiment, în textele religioase se întâlnește frecvent construcția *a se bucura cu bucurie (mare)*, care este redată în unele traduceri prin *a se veseli cu veselie*. Verbul *a se bucura* este tranzitiv și reflexiv (în textele vechi și contemporane), iar în traduceri din secolele al XVI-lea și al XVII-lea se construia cu un complement indirect precedat de prepozițiile *asupra, despre, în, întru, pre*, în timp ce, în limba actuală, acesta este urmat întotdeauna de un complement indirect precedat de prepoziția *de*. *A se bucura* circulă în limba română contemporană în toate subdialectele, fapt valabil și pentru perioada veche, atestările de care beneficiem provenind din texte traduse în Muntenia, Moldova și Transilvania. Stabilitatea acestui cuvânt în limba română este dată de derivatele create de la el, dar și de unitățile frazeologice pe care le-a alcătuit. Echivalentele sale contextuale sunt: *a se minuna* (sensul 1); *a râde* (sensul 2); sinonimele unice *a vui, a desfăta, a se veseli* și perifraza *a face bucurie* (sensul 3); *a tresălta* (sensul 4). Pentru sensul 5 a fost preferat în toate traduceri comparate de noi termenul de substrat, fapt explicabil prin semantismul complex și prin importanța acestui cuvânt în cadrul vocabularului nostru. În seriile sinonimice pe care le-am identificat, alături de *a se bucura* figurează unul sau cel mult trei sinonime parțiale, dar nu există un sinonim total al acestui lexem autohton în niciunul dintre textele citate de noi. În traduceri din secolele al XVI-lea și al XVII-lea se remarcă preponderența utilizării termenului *a se veseli*, care astăzi este rar.

BUZĂ este înregistrat cu sensurile: **1.** ‘gură’: 1 Petr. 3:10: NT: *Cu buzele sale să nu grăiască înșelăciune*. Cf. CV: *Cu usnele sale se nu grăiască menciuri*. B1688: *Buzele lui ... să nu grăiască vicleșug*. B1938: *Buzele sale ... să nu grăiască vicleșug*. B1988: *Buzele sale să nu grăiască înșelăciune*. vs. Ps. 16:4: B1688: *Cuvintele buzelor Tale*. Cf. PS: *Cuvențele rostului tău*. PH: *Cuvențele rostului tău*. COR.: *Cuvintele rostului Tău*. DOS.: *Ce-ai zăș cu rostul, Dumnezeușu svinte*. B1938: *Cuvântul gurii Tale*. B1988: *Cuvintele buzelor Tale*. vs. Ps. 134:17: DOS.: *Nice aburi nu le iaste-budză*. Cf. PH: *Nece amu e abur în rostu</> lor*. PS: *Nece iaste dubu în rostu lor*. COR.: *Nece iaste suflet în rostu lor*. ARSENIE: *Nice iaste suflare întru gurile lor*. B1688: *Nu iaste dub în gura lor*. B1938: *Nu au suflare în gura lor*. B1988: *Nu este dub în gura lor*. **2.** ‘viclenie’: Ps. 11:2: DOS.: *Cu buze viclene ... Grăiesc răutate*. Cf. PS: *Usne gămbositoare ... grăură rău*. PH: *Ustnele prilăstitoare ... grăiia rreale*. COR.: *Usne înșelătoare ... grăi rău*. B1688: *Buze*

² Acest sens s-a păstrat doar în toponime și antroponime.

vicleane ... au grăit reale. B1938: *Cu buze ... fățarnică le este vorba.* B1988: **Buze vicleane ... rele au grăit;** 3. (fig.) ‘oameni străini’: 1Cor. 14:21: NT: *Cu alte buze voiu grăi oamenilor acestora.* Cf. B1688: *Cu alte buze grăi-voiu norodului acestuia.* B1938: *Grăi-voi către acest popor ... prin buzele streinilor.* B1988: *Voi grăi acestui popor ... prin buzele altora;* 4. ‘marginie’: 3 Regi 7:23: B1688: *Au făcut marea vărsată, 10 coți den buza ei până în ceaa buză a ei.* Cf. B1938: *A făcut marea, de aramă turnată, ... de zece coți de la o margine până la cealaltă.* B1988: *A mai făcut o mare turtă din aramă, de zece coți de la o margine până la cealaltă margine.*

Nici în traduceri vechi și nici în cele moderne ale textelor biblice la care ne-am referit, *buză* nu desemnează și conceptul de ‘formațiune anatomică care acoperă dinții’, ci doar pe cele de ‘gură’; ‘vicleanie’; ‘popor străin’ și ‘marginie’. Adriana Ionescu (1985: 58) consideră că *buză* a însemnat inițial ‘marginie’ (probabil a unei cavități), apoi, prin specializare a căpătat înțelesul ‘marginie a gurii’, care s-a impus ca sens principal al lexemului de substrat. Semnificațiile ‘gură’; ‘vicleanie’; ‘popor’ sunt astăzi învechite și rare. *Buză* este folosit atât la singular, cât și la plural. Este atestată doar în *Psaltirea* lui Dosoftei forma învechită de singular *budză*. Textele pe care le avem în vedere au provenit din Muntenia, Moldova și Transilvania, ceea ce demonstrează circulația generală a termenului atât în limba română veche, cât și în cea contemporană. Substantivul analizat are un bogat simbolism religios, ca de fapt toate elementele lexicale păstrate de la traco-daci pe care le-am discutat aici, el regăsindu-se în structura metaforelor și a metonimiilor frecvente în Psalmi. Comparând modul în care au fost redate în limba română versetele din *Psaltire* de către traducătorii din sec. al XVI-lea, al XVII-lea și al XX-lea am constat, pe de o parte, preferința acestora pentru cuvântul autohton, iar pe de altă parte, existența unui număr mic de echivalente contextuale ale acestuia. Se conturează seriile sinonimice: ‘usne’ (cu forma *ustne*), ‘rost’, ‘gură’ (sensul 1); ‘usne’, ‘ustne’ (sensul 2); ‘marginie’ (sensul 4). Pentru sensul 3 a fost folosit doar lexemul ‘buză’.

CODRU exprimă următoarele înțelesuri: 1. ‘pădure (mare, bătrână)’: Deut. 19, 5: B1688: *Va intra ... la codru să adune leamne.* Cf. B1938: *Va intra în pădure ... ca să taie lemne.* B1988: *Se va duce ... în pădure să taie lemne.*; 2. ‘munte’: Ps. 14, 1: PS: *Cire se va sălășlui în codrul sfântu al Tău?* Cf. PH: *Cinre se va muta în cel svântu dealu al Tău?* COR.: *Doamne, ... cine se va sălășlui în codrul sfânt al Tău?* DOS.: *Doamne, cine ... Să șază-ntr-a Ta casă, în măgura cea deasă?* B1938: *Doamne, ... Cine va sălășlui în sfânt muntele Tău?* B1988: *Doamne, ... cine se va sălășlui în muntele cel sfânt al Tău?*; 3. ‘colină’: Is. 40, 12: B1688: *Cine au pus ... codrii cu cumpăna?* Cf. B1938: *Cine a cântărit ... colinele cu balanța?* B1988: *Cine a cântărit ... văile cu cântarul?*; 4. ‘loc înalt’; ‘culme’: Ier. 14, 6: B1688: *Măgarii sălbateci stătură pren codri.* Cf. B1938: *Asinii sălbatici stau pe culmi plesuve.* B1988: *Asinii sălbatici stau în locuri înalte.*; 5. ‘ridicătura de pământ’: Iez. 6, 3: B1688: *Zice Adonai Domnul ... codrilor.* B1938: *Rostește Domnul Dumnezeu împotriva ... luncilor.* B1988: *Grăește Domnul Dumnezeu ... șesurilor.*

Adriana Ionescu (Ionescu1985: 67) arată faptul că în româna comună sensul primar al lui *codru* era de ‘pădure situată pe o înălțime’, principalul argument invocat de autoarea citată pentru susținerea ipotezei emise fiind folosirea termenului *pădure*

ca denumire generală a acestei forme de vegetație ‘indiferent de locul pe care se situa’. B. P. Hasdeu (Hasdeu 1873: 244-46) este de părere că termenul de substrat, *codru*, era întrebuițat cu semnificația ‘pădure’ în Dacia Traiană și cu aceea de ‘munte; munte păduros’ în Istria. Al. Rosetti (Rosetti 1967: 77) explică relația *pădure* – *munte* nu ca pe un calc după slavă, ci ca urmare a unei evoluții paralele în română și slavă.³ Sinonimia parțială dintre *codru* și *pădure* este, în opinia Adrianei Ionescu (Ionescu 1985: 67), o probă a originii diferite a celor două nume comune, *codru* și *pădure*. În versetele biblice comparate de noi *codru* pune în evidență trăsăturile semantice observate de lingviștii la care am făcut deja referire. *Codru* este întrebuițat de Coresi în traducerea psalmilor, cu sensul ‘munte’, în B1688 acest nume comun desemnează conceptele de ‘pădure’; ‘loc înalt’; ‘deal, colină’; ‘șes’, dar nu figurează nici în B1938 și nici în B1988; în acestea din urmă sunt folosite doar echivalentele sale contextuale. *Codru* are următoarele sinonime parțiale: ‘pădure’ (sensul 1); ‘munte’, ‘deal’, ‘măgură’ (sensul 2), ‘colină’, ‘vale’ (sensul 3), sinonimul unic ‘culme’ și perifriza ‘loc înalt’ (sensul 4), ‘luncă, șes’ (sensul 5). În ultima serie sinonimia se bazează pe semul comun ‘înălțime’. *Codru* are aici sensuri învechite și populare, iar echivalentele sale aparțin aceleiași registru stilistic. El este astăzi rar folosit, în locul său fiind preferat *pădure*.

COPIL figurează în textele religioase cu următorul conținut semantic: 1. ‘persoană în raport cu părinții săi’: Mat. 19, 13: B1938: *Au adus la El copiii*. Cf. TETR.: *Aduseră cătr-însul și tinerii*. B1688: *Să adusără cătră El copilași*. NT: *Adusără cătră El porobocii*. B1988: *I s-au adus copiii*; (p. ext.) ‘tânăr de sex masculin’: Ioan, 4, 51: B1688: *Copilul tău trăiaște!* Cf. TETR.: *Fiul tău viu iaste*. NT: *Fiul tău iaste viu*. B1938: *Feciorul lui trăiește*. B1988: *Fiul lui trăiește*. vs. Fac., 21, 12: B1688: *Nu fie înaintea ta greu pentru copil*. Cf. PO: *Nu-ți fie greu de fecior*. B1938: *Nu te amără în tine din pricina băiatului*. B1988: *Să nu ți se pară grele cuvintele cele pentru prunc*. vs. Fapte, 20, 12: B1688: *Și aduseră pre copil viu*. Cf. CV: *Și aduseră pruncu viu*. NT: *Și adusără pre fecior viu*. B1938: *Iar pe băiat l-au adus viu*. B1988: *Iar pe tânăr l-au adus viu*. 2. ‘persoană de sex masculin, în primul stadiu de viață’: Ieș. 1, 22: B1988: *Tot copilul de parte bărbătească*. Cf. PO: *Toți feciorii*. B1688: *Toată partea bărbătească*. B1938: *Orice băiat*. vs. Deut. 25, 6: B1688: *Copilul carele va naște*. Cf. B1938: *Iar întâiul născut*. B1988: *Întâiul născut*. vs. Ps. 130, 2: B1938: *Precum copilul înțârcat stă lângă maică-sa*. Cf. PS: *Ca băiatul spre mumă-sa*. PH: *Ca aplecatul spre mumă-sa*. COR.: *Ca băiatul spre mumă-sa*. DOS.: *Cum pate cuconul când să-nțarcă*. B1688: *Ca înțârcatul spre maica lui*. B1988: *Ca un prunc înțârcat de mama lui*; 3. ‘bastard’: Evrei, 12, 8: NT: *Copii sântei, nu fii*. B1938: *Sunteți feciori din desfrânare și nu fii adevărați*. B1988: *Sunteți fii nelegitimi și nu fii adevărați*. 4. (fig.) ‘om naiv, nevinovat’: Mat. 18, 3: B1688: *De nu vă veți întoarce și să fiți ca copiii, nu veți intra întru împărăția ceriurilor*. Cf. TETR.: *De nu veți prumi împărăția lu Dumnezeu ca feciorii, nu veți avea a intra întru ea*. NT: *Să nu vă veți întoarce și să fiți ca porobocii, nu veți intra întru Împărăția ceriurilor*.

³ Ipoteza calcului este infirmată în opinia lui Al. Rosetti (Rosetti 1967: 47) de faptul că în albaneză *codru* are sensul curent ‘deal, colină’.

B1938: *De nu vă veți întoarce ca să fiți ca pruncii, nu veți intra în împărăția cerurilor.* B1988: *De nu vă veți întoarce și nu veți fi precum pruncii, nu veți intra în împărăția cerurilor*". 5. (fig.) 'om neînțelept, lipsit de experiență': Pilde, 1, 4: B1688: *Să dea ... la copilul tânăr sâmtfire și cugetare.* B1938: *Pentru a prilejui ... omului tânăr știință și bună chibzuință.* B1988: *Pentru a prilejui ... omului tânăr cunoștință și bună cugetare.* 6. (inv.) 'servitor, slugă': 2 Regi, 9, 2: B1688: *Den casa lui Saul era copil.* Cf. B1938: *În casa lui Saul era un rob.* B1988: *În casa lui Saul încă fusese un rob;* 7. 'pui de animal': Ieș. 32, 13-14: B1688: *Cămile ... și copiii lor.* Cf. PO: *Cămile ... cu mânzii depreună.* B1938: *Cămile cu puii lor.* B1988: *Cămile ... cu mânzii lor.*

Observăm că în textele vechi lexemul *copil* avea atât restricții semantice, cât și contextuale. El denumea doar 'progenitura de sex masculin rezultată dintr-o relație nelegitimă', prin aceasta observându-se sinonimia cu *bastard*. Adriana Ionescu (Ionescu 1985:75) presupune că acesta era sensul primar al lexemului *copil*, fapt întemeiat pe semnificațiile cuvântului din limbile balcanice. Gr. Brâncuș (Brâncuș 1984: 69) explică sensurile 'bastard' și 'servitor' ca evoluții ulterioare de la sensul primar al lui *copil*, 'prunc, ființă omenească în primii ani de viață'. Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 75) nu exclude nici posibilitatea ca lexemul *copil* să fi avut o dublă semnificație: 'enfant' și 'bastard', din care româna a reținut doar primul sens pe care l-a impus în urma concurenței cu lat. *puer*. Citatele selectate demonstrează caracterul polisemantic al lui *copil*; acesta este folosit, atât cu sensuri care circulă încă în limba contemporană, cât și cu unele care astăzi sunt învechite și chiar ieșite din uz. Sinonimele sale contextuale (unice și perifrastice) sunt: 'tânăr', (reg.) 'poroboc', 'copilaș' și 'fiu', 'fecior'; 'copil', 'fecior', 'prunc', 'băiat' (sensul 1); 'fecior', 'parte bărbătească', 'copil de parte bărbătească'; 'copil', 'întâi născut'; 'băiat', 'cucon', 'întărcat', 'prunc', 'aplecat' (sensul 2); 'fecior din desfrânare', 'fiu nelegitim' (sensul 3); 'fecior', 'poroboc', 'prunc' (sensul 4); perifraza 'om tânăr' (pentru sensul 5); 'rob' (sensul 6); 'mânz', 'pui' (sensul 7).

Seria sinonimică *copil, prunc, cocon* pune în evidență opoziția semantică existentă doar în limba veche între ultimii doi termeni – pe de o parte – prin care se înțelegea 'urmașul născut din căsătorie' și *copil* – pe de altă parte – care desemna 'fiul sau fiica rezultată dintr-o relație nelegitimă'; această diferență a dispărut în limba contemporană, *prunc* a intrat în vocabularul pasiv, fiind resimțit ca termen învechit, în timp ce *copil* denumește astăzi 'orice urmaș al unui cuplu legitim sau nu'. Ambii termeni menționați sunt literari, *prunc* este popular ca și *cocon*. În seria *băiat, fecior, copil*, relația dintre cele trei cuvinte are la bază semul 'vârsta'. Distanța dintre *băiat* și *copil* este mai precisă decât cea dintre *băiat* și *fecior*, întrucât în ultimul caz reiese și semnificația *adolescent*. Sinonimia *băiat, copil* presupune și o deosebire de nuanță afectivă, *copil* conține o notă peiorativă deoarece face referire și la noțiunile 'fără înțelepciune, pricepere, experiență de viață', în timp ce *băiat* exprimă 'simpatia, aprecierea' față de cineva. (DA). Am observat folosirea substantivală a lui *întărcat* ca sinonim al lui *copil*. *Întărcat*, un regionalism din Transilvania, apare în limba

⁴ Ngr. *κοπέλορ* 'bastard'; *κοπέλι* 'copil', srb. *kópile* 'bastard', bg. *kópele, kopelak* „id.”

contemporană doar cu valoare adjectivală. *Poroboc*, atestat doar în NT, este învechit și regional. În unele situații, s-a impus în limba contemporană unul dintre echivalente; ex. pentru a exprima noțiunea de *rob*, nu se mai întrebuintează cuvântul *copil*, ci *rob* sau *slugă*. Printre echivalentele lui *copil* figurează și derivatul său diminutival *copilaș* care are o nuanță afectivă, subliniind ideea de ‘puritate, naivitate’ a unei persoane. Acest derivat este folosit și cu sensul ‘rob’ situație în care trimite la un referent ‘animat uman’, fără a avea în componența sa semul ‘vârstă’ și nici nu exprimă o nuanță afectivă.

CRUȚA este atestat cu următoarele sensuri: **1.** (fig.) ‘a avea grijă de’: Fapte, 20, 29; CV: *Lupi grei ... nu vor cruța turma*. Cf. NT: *Lupi grei ... nu vor cruța turma*. B1688: *Lupi grei ... necruțând turma*. B1938: *Lupi crânceni, ... nu vor cruța turma*. B1988: *Lupi îngrozitori, ... nu vor cruța turma*.; **2.** ‘a distruge’: Fac. 18, 24; PO: *N-ai cruța acelu loc?* Cf. B1688: *Nu vei lăsa tot locul?* B1938: *Nu vei cruța locul?* B1988: *Nu vei cruța tot locul?*; **3.** ‘a ierta’: 2 Petr. 2, 4; NT: *N-au cruțat Dumnezeu îngerilor carii au greșit*. Cf. B1688: *Dumnezeu pre îngerii greșind nu i-au cruțat*. B1938: *Dumnezeu n-a cruțat pe îngerii care au păcătuit*. B1988: *Dumnezeu n-a cruțat pe îngerii care au păcătuit*. **4.** ‘a menaja’: Rom. 8, 32; NT: *Nu cruță tocmă pre Fiul Său*. Cf. B1688: *Pre al Său Fiul n-au cruțat*. B1938: *Pe însuși Fiul său nu L-a cruțat*. B1988: *Pe Însuși Fiul Său nu L-a cruțat*. **5.** ‘a păstra neatins’: Fac., 12, 12; B1688: *Pre tine te vor cruța*. Cf. PO: *Tine vor ținea*. B1938: *Pe tine te vor lăsa cu viață*. B1988: *Pe tine te vor lăsa cu viață*. **6.** (ieșit din uz) ‘a respecta o poruncă’: Deut., 26, 17; B1688: *Vei cruța poruncile Lui*. Cf. B1938: *Vei păzi ... poruncile ... Lui*. B1988: *Vei păzi ... poruncile Lui*.”

Citele pe care le-am extras pun în evidență faptul că *a cruța* apare în traduceri de texte biblice provenite din Muntenia, Moldova și Transilvania, acesta fiind un indiciu clar al circulației generale a acestui verb în zonele locuite de români. Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 81) arată că de la sensul inițial ‘a păstra, a acoperi’, *a cruța* a ajuns, prin lărgire de sens, la semnificațiile ‘a feri, a menaja’, ‘a avea milă, a se îndura de ...’, ‘a ierta’. În limba literară contemporană termenul autohton are un aspect învechit și rar, fiind concurat de unele dintre echivalentele sale, ex. ‘a păzi’, ‘a ierta’. Traducerile din secolele al XVI-lea și al XVII-lea pun în evidență o particularitate sintactică distinctă a acestui verb care se construiește atât cu un complement direct (substantiv sau pronume) precedat de prepoziția *pe*, cât și de un complement indirect în dativ. Acest dublu regim prepozițional demonstrează faptul că în limba veche *a cruța* era atât tranzitiv, cât și intransitiv, spre deosebire de cea actuală în care s-a păstrat doar caracterul tranzitiv. Termenul despre care discutăm are următoarele echivalente contextuale parțiale: ‘a lăsa’ (pentru sensul 2), sinonimul unic (învechit) ‘a ține’ și perifraza ‘a lăsa cu viață’ (sensul 5); (învechit) ‘a păzi’ (sensul 6). Pentru exprimarea semnificațiilor ‘a ierta’ și ‘a menaja’ a fost preferat termenul de substrat în toate versiunile românești ale versetelor 2 Petr. 2, 4 și Fac., 12, 12. Ideea de ‘a avea grijă de ...’ prezentă în Fapt. 20, 29, este redată în B1688 prin gerunziul negativ a lui *cruța*, în timp ce, în toate celelalte versiuni, a fost utilizată forma negativă de indicativ viitor a acestuia.

CURSĂ este atestat cu sensurile: **1.** ‘unealtă (de lemn, fier, sârmă, leasă), laț pentru prins păsări sau animale’: Ps., 123, 7: PS: *Sufletul nostru ca pasăre izbăvi-se de **cursa** vânătorilor.* Cf. PH: *Sufletele noastre ca paserea izbăvi-se de **cursa** vânătorilor.* COR.: *Sufletul nostru ca pasărea izbăvi-se de **cursa** vânătorilor.* DOS.: *Ne-ai scos din **laț**. ... Ca vrabia ne-ai scos.* B1688: *Sufletul nostru ca o pasăre se izbăvi de **lațul** vânătorului.* B1938: *Sufletul nostru întocmai ca o pasăre a scăpat din **lațul** păsărilor.* B1988: *Sufletul nostru a scăpat ca o pasăre din **cursa** vânătorului;* **2.** (fig.) ‘primejdie, pericol’: Ps. 24, 16: PS: *Domnul ... trase den **curșă** picioarele mele.* Cf. COR.: *Domnul ... trase den **curșă** picioarele mele.* Cf. DOS.: *Doamne, ... tu în vei scoate de **căpcană** picioarele.* B1688: *Domnul ... va scoate den **laț** picioarele mele.* B1938: *Domnul ... din **laț** El va scoate picioarele mele.* B1988: *Domnul ... va scoate din **laț** picioarele mele.* vs. Ps. 123, 7: PS: ***Cursa** frânse-se.* Cf. PH: *Cursa frânse-se.* COR.: ***Cursa** frânse-se.* Cf. DOS.: *Și **sâlțele** ... Le-ai stricat.* B1688: ***Lațul** să zdrobi.* B1938: ***Lațul** s-a rupt!* B1988: ***Cursa** s-a sfărâmat;* **3.** (fig.) ‘uneltire, vicleșug’: Ps. 9, 15: PS: *În **cursa** aceasta ... legă-se piciorul lor.* Cf. PH: *În **paguba** ... nudă picioarele lor.* COR.: *În **cursa** ceasta ... legă-se piciorul lor.* B1688: *În **lațul** acesta ... prinse-se piciorul lor.* B1938: *În **lațul** pe care l-au măestrit s-a prins piciorul lor.* B1988: *În **cursa** aceasta, ... s-a prins piciorul lor.*

Traducătorii din cele trei secole îl folosesc pe *curșă* în primul rând cu sensurile figurate ‘vicleșug’, ‘uneltire’, care au la bază analogia dintre destinația dispozitivului (prinderea animalelor sau a păsărilor) și cea a vicleniei – distrugerea cuiva ca urmare a uneltirilor. Termenul le are ca sinonime contextuale pe *laț* (sensul 1); ‘capcană’ (în forma veche *căpcană*), ‘laț’ (sensul 2); ‘sâlță’, ‘laț’ (sensul 3). *Capcană* și *laț* apar atât în versiunile din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, cât și în cele din sec. al XX-lea, atât cu sensuri proprii, cât și figurate. *Sâlță* figurează ca sinonim contextual al lui *curșă* doar în *Psaltirea* lui Dosoftei și este un termen învechit și regional.

DRUM exprimă următoarele accepțiuni: **1.** ‘loc deschis, răspântie’: Luc. 14, 23: NT: *Eși la **drumure**.* Cf. TETR.: *Eși la **cale**.* B1688: *Ieși la **drumuri**.* B1938: *Ieși la **drumuri**.* B1988: *Ieși la **drumuri**.* **2.** (fig.) ‘viață, mod de a trăi, de a acționa’: Rom. 3, 15-16: Cf. B1938: *Prăpăd și nenorocire sunt în **drumurile** lor.* NT: *Sfărâmare și scârbă întru **căile** lor.* B1688: *Zdrobire și dosadă - întru **căile** lor.* B1988: *Pustiire și nenorocire sunt în **drumurile** lor.* **3.** ‘fășie continuă de teren, amenajată prin bătătorire, pietruire, asfaltare etc., în vederea realizării comunicației terestre’: 2 Regi, 15, 23: B1688: *Norodul ... mergea pre fața **drumului** pre pustiū.* Cf. B1938: *Gloata se scurgea ... pe **drumul** care duce în pustie.* B1988: *S-a dus tot poporul pe **calea** spre pustie.* **4.** ‘călătorie’: Deut. 14, 24: B1688: *Va fi departe **drumul** de la tine.* Cf. B1988: *Va fi pentru tine **drumul** lung.* B1938: ***Drumul** într-acolo va fi prea lung;* **5.** ‘stradă’: 2 Regi, 22, 43: B1688: *Ca tina den **drumuri** am sușțiat pre ei.* Cf. B1938: *Rânitu-i-am ca pe noroiul de pe **uliți**.* B1988: *Și-i voi călca în picioare ca tina **ulițelor**.* **6.** ‘urmă lăsată de cineva’: Înțel. 5, 10: B1688: *Nu iaste de a-i afla urma [corabiei], nici **drumul** și cărarea ei în valuri.* B1938: *Corabia ... a cărei **brazdă** în apă nu poți s-o mai găsești.* B1988: *La fel cu corabia ... a cărei **urmă** în apă nu poți s-o găsești.*

În traduceri moderne, *drum* este întrebuințat atât cu sensul propriu ‘distanță, direcție, cale, stradă’, cât și cu cel figurat ‘loc deschis’, ‘calea vieții’. Scrierile vechi

din care am extras citatele menționate provin doar din Muntenia și Transilvania. În cele Moldova, în locul lui *drum*, se utilizează sinonimul acestuia, ‘cale’. Echivalentele contextuale ale lui *drum* sunt: ‘cale’ (sensurile 1, 2 și 3); ‘uliță’ (sensul 5) și ‘brazdă, urmă’ (sensul 6). În toate variantele de traducere ale Deut. 14, 24 a fost preferat numele comun autohton. Pentru a reda noțiunea de ‘loc deschis, răspântie’ este folosit doar *drum*. Observăm că termenul de substrat avea o circulație destul de largă în limba veche, trăsătură pe care a păstrat-o și în cea contemporană. Semantismul său complex i-a determinat probabil pe traducătorii din cele trei epoci să-l prefere pe *drum* în raport cu echivalentele sale. *Cale* este cel mai apropiat de înțelesurile lui *drum*, dar cele două lexeme nu sunt sinonime totale. În ceea ce-l privește pe *uliță* sensul său este unul mult mai restrâns și mai concret decât al lui *drum*, deoarece referentul primului termen este ‘stradă’, în timp ce ultimul are un sens mult mai larg fiind denumirea generică a oricărei ‘căi terestre de acces’. *Uliță* este astăzi un termen învechit și rar și a fost înlocuit de ‘stradă’. Ambele cuvinte au în limba contemporană referenți diferiți, astfel *stradă* este specific mediului urban, în timp ce *uliță* e utilizat exclusiv pentru zonele rurale. Relația de sinonimie dintre *drum*, *brazdă* și *urmă* are la bază semnul comun ‘semn al trecerii’, iar sensul figurat ‘viață’ s-a dezvoltat pe baza ideii potrivit căreia existența este văzută metaforic sub forma unei călătorii de-a lungul căreia orice persoană participă la o suită de evenimente desfășurate într-o anumită perioadă de timp. În traducerea versetului 14, 23 de la Luca din NT substantivul neutru *drum* are atât plural *drumure* (atâzi învechit), cât și *drumuri*; cea de-a doua formă este singura acceptată de norma literară actuală.

GARD are următoarele sensuri: **1.** ‘zid; împrejmuire’: Ps. 79, 13: PS: *Spârseși gardul*. Cf. PH: *Oborriși gardu*. COR.: *Spârseși gardul*. DOS.: *Lași gardul să-i cază*. B1688: *Râsipești gardul*. B1938: *Ai spart zidurile*. B1988: *Ai dărâmat gardul*; **2.** ‘loc împrejmuir’: Luc. 14, 23: TETR.: *Eși la cale*. Cf. NT: *Eși ... la cărări*. B1688: *Ieș ... la îngrădiri*. B1938: *Ieși ... la garduri*. B1988: *Ieși ... la garduri*; **3.** ‘pocrovăț’: Ieș. 26, 1-2: B1688: *Cortului vei face zece garduri de mătase împletită*. Cf. PO: *Cortul iară să-l faci den dzeace pocroave, den răsucită mătase*. B1938: *Cortul să-l faci din zece covoare de vison*. B1988: *Cortul să-l faci din zece covoare de in răsucit și de mătase*; **4.** ‘element constitutiv al Cortului Mărturie’: Ieș. 38, 16-17: B1688: *Gardurile cortului, de mătase împletită*. Cf. PO: *Pocroavele pridvorului ... den mătase albă răsucită*. B1938: *Perdelele curții, ... erau de vison*. B1988: *Perdelele pe toate laturile erau de in răsucit*; **5.** ‘pază, îngrădire’: Eccl. 36, 27: B1688: *Unde nu iaste gard, jăfui-se-va moșia*. Cf. B1938: *Unde nu este îngrăditură, agoniseala casei e jefuită*. B1988: *Unde nu este gard, se va jefui agoniseala*; **6.** (fig.) ‘despărțitură’: Efes. 2, 14, 15: B1688: *El ... mijlocul păreatelui gardului au dezlegat, Vrajba*. Cf. NT: *El ... părealele den mijloc al usebiturii l-au rupt*. B1938: *El ... a surpat peretele din mijloc al despărțiturii*. B1988: *El ... rupând peretele cel din mijloc al despărțiturii, Desființând vrăjmășia*.

Cuvântul *gard* avea, după Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 98), sensul inițial de ‘împletitură’ fapt demonstrat de către corespondentul său albanez, *gardh*, care denumește o ‘împletitură de nuiele, de spini, în jurul unei grădini sau al unui ogor; și (fig.) obstacol’, cf. și gr. *γάρδος* ‘pânză’. Adriana Ionescu (Ionescu 1985:98) arată că

„la început rom. *gard* și alb. *gardb* denumeau probabil împletitura care împrejmuia locul în care se țineau animalele (v. lit. *gardas* ‘loc împrejmuț cu o împletitură în care se țin oile, ocol, țarc), iar ulterior, cuvântul a început să desemneze orice îngrăditură indiferent de materialul din care era confecționată, de scopul pentru care era folosită și de tehnica utilizată pentru realizarea acesteia. Așa s-a dezvoltat sensul ‘zid’. *Gard* este un termen important atât prin conținutul său semantic, cât și prin preferința traducătorilor pentru el în comparație cu sinonimele sale. Citatele pun în evidență mai multe sensuri proprii și figurate, dar și faptul că acest element autohton era și este cunoscut vorbitorilor din Muntenia, Moldova și Transilvania și că face parte din registrul literar al limbii române vechi și contemporane. Sinonimele lui *gard* sunt: ‘zid’ (utilizat la plural, pentru sensul 1), ‘cărare’ și ‘îngrădire’ (sensul 2); ‘pocrov’, ‘covor’ (sensul 3); ‘pocrov’, ‘perdea’ (sensul 4). *Pocrov* este un termen învechit și regional care circula doar în Muntenia și Transilvania și a cărui semnificație este ‘covor țărănesc, scoartă’. Sinonimia parțială dintre *gard*, *pocrov* și *perdea* are la bază semul „împletitură” (de stofă sau de mătase). *Gard* le are ca echivalente contextuale pe ‘îngrăditură’ (sensul 5) și ‘usebitură’, ‘despărțitură’ (sensul 6). În situația din urmă, *despărțitură* este utilizat în sensul teologic de ‘blestemul prin care Adam a fost alungat de Dumnezeu din Rai’, ideea exprimată fiind cea de împăcare a omului cu Dumnezeu Tatăl prin jertfa și învierea Mântuitorului Hristos, Fiul lui Dumnezeu.

GROAPĂ apare cu următoarele sensuri: **1.** ‘cavitate săpată în pământ’: Ieș. 21, 33: PO: *Neștine atare groapă deschide. Cf.* B1688: *Va deschide neștine groapă.* B1938: *Va săpa cineva o fântână.* B1988: *Va săpa cineva o fântână.* vs. Fac. 37, 19: B1688: *Să-l aruncăm pre el într-o groapă.* Cf. PO: *Să-l aruncăm în cea fântână.* B1938: *Să-l aruncăm într-o fântână.* B1988: *Să-l aruncăm într-un puș, 2.* ‘fântână’: Deut. 6, 11: B1688: **Gropi** cioplite. Cf. B1938: **Fântâni** săpate. B1988: **Fântâni** săpate în piatră. **3.** ‘mormânt, iad’: Fac. 44, 29: PO: *Bătrânețele mele ... le-ați duce în groapă.* Cf. B1688: *Și-m veș pogorî bătrânețele ... în iad.* B1938: *Veți pogorî căruntețele mele ... în Șeol.* B1988: *Veți pogorî căruntețele mele ... în mormânt, 4.* (fig.) ‘uneltire’: Ps. 7, 15: PS: **Părău** rimă și săpă, și căzu în **groapa** ce feace. Cf. PH: *Săpară între fața mea groapă și căzură în ea.* COR.: **Părău** rim și săpă, și căzu în **groapă** ce feace. DOS.: *Cine va săpa groapă altuia să-l surpe, Sângur ș-va cădea-n răpă și viața ș-a rumpe.* B1938: *El săpă groapa ..., dar cade în groapa pe care a făcut-o!* B1988: **Groapă** a săpat ... și va cădea în **groapa** pe care a făcut-o. (fig.) ‘,id.’: Ps., 9, 15: B1988: *Căzut-a neamurile în groapa pe care au făcut-o.* Cf. PS: *În cursa aceasta ce ascuseră legă-se piçorul lor.* PH: *În paguba ceale ce le feaceră ... nudă picioarele lor.* COR.: *Cufundară-se limbile în pagubă ce feaceră.* B1938: *Prăbușitu-s-au păgâni în copca pe care au pregătit-o.* **5.** (fig.) ‘distrugere a cuiva prin viclenie’: Rom. 3, 12: B1688: **Groapă** deschisă – gâtlejul lor. Cf. NT: **Mormânt** deschis, grumazul lor. B1938: **Mormânt** deschis este gâtlejul lor. B1988: **Mormânt** deschis este gâtlejul lor.

Atestările demonstrează circulația termenului *groapă* în Moldova, Muntenia și Transilvania, iar semantismul său cuprinzător exprimă atât noțiuni concrete ‘fântână, puș, mormânt’, cât și abstracte ‘iad’, ‘uneltire, viclenie’. Numele comun

groapă a evoluat de la sensul de bază ‘cavitate săpată în pământ’ la cel de ‘mormânt’, iar mai târziu la cel figurat ‘iad’. Au fost folosite următoarele sinonime contextuale: ‘fântână’, ‘puț’ (sensul 1); ‘fântână’ (sensul 2); ‘mormânt’, ‘iad’, ‘Șeol’ (sensul 3); ‘râpă’, ‘pagubă’, ‘copcă’ (sensul 4); ‘mormânt’ (sensul 5). Pentru sensul 4, *groapă* îl are ca sinonim pe *pârâu*, la baza acestei relații stând semul ‘cavitate săpată’. În seria *groapă*, *fântână*, *puț*, primul component este denumirea generică a oricărei ‘cavități săpate în pământ’ indiferent de dimensiune sau destinație, în timp ce *fântână* și *puț* sunt realizările particulare ale acestei noțiuni, ele definindu-se prin semul comun ‘orificiu săpat în pământ’ și cel diferențiator ‘pentru extragerea apei potabile’. Aceeași relație de la general la particular se observă și în seria *groapă*, *mormânt*, *iad*, *Șeol*. Trăsătura care diferențiază constituenții acestei serii este ‘destinația’. *Groapă* este denumirea generală a oricărui orificiu săpat în pământ, celelalte trei lexeme au în comun semul ‘pentru înmormântarea celor decedați’. Ultimele două sinonime ale seriei presupun restricții semantice și referențiale în plus în raport cu *groapă* și *mormânt*. *Iad* reprezintă un concept utilizat în special în creștinism, în timp ce *Șeol* se utilizează numai în Vechiul Testament. Echivalența dintre aceste cuvinte se bazează pe ideea că iadul este imaginat ca un loc subteran în care cei păcătoși sunt pedepsiți după moarte. În stilul religios al sec. al XVI-lea este preferat *groapă* pentru sensurile ‘mormânt’; ‘iad’, ambii termeni aparținând vocabularului fundamental al românei vechi, dar numele comun autohton este în acest stil chiar mai frecvent folosit decât sinonimul său *mormânt*. Cu sensul figurat de ‘vicleșug, uneltire’ apare seria sinonimică *groapă*, *mormânt* care exprimă metaforic ideea distrugerii cuiva prin intermediul uneltirilor și al vorbirii de rău. Putem spune că *groapă* este un termen general, iar echivalentele sale sunt realizări particulare ale acestuia. Sinonimia dintre *groapă* *râpă*, *pagubă* și *copcă* se justifică prin ideea de ‘uneltire care se întoarce împotriva autorului acesteia’.

GRUMAZ are următoarele semnificații: 1. ‘(echivoc) gât sau ceafă’: Fac. 27, 16: PO: *Cu piulea iedului ... pre grumazi ce era goli învâli. Cf. B1688: Pieile ieșilor le-au pus ... preste ceale goale ale grumazului lui. B1938: Pieile ieșilor le-a înfășurat ... pe partea netedă a gâtului. B1988: Cu pieile ieșilor a înfășurat ... părțile goale ale gâtului lui; 2. ‘gâtlej, faringe, esofag’: Ps. 68, 4: PS: Tăcu grumadzul meu. Cf. PH: Amuși grumagiul meu. COR.: Tăcu grumazul meu. DOS.: Mi-au amurțat limba. B1688: Amorțit-au gâtlejul meu. B1938: Gâtlejul meu aprins e ca de foc. B1988: Amorțit-au gâtlejul meu; 3. (fig.) ‘minte’: Pilde: 3, 21: B1688: Fiiiule, ... har să fie prejur grumazul tău. Cf. B1938: Înțelepciunea și iscusința ... salbă care împodobește gâtul tău. B1988: Înțelepciunea și buna chibzuială, ... podobă pentru gâtul tău.*

În româna veche sensul primar al lui *grumaz*, era ‘gâtlej, esofag’, din care s-a dezvoltat cel secundar ‘gât, ceafă’.⁵ Termenul de substrat era frecvent utilizat în sec. al XVI-lea și al XVII-lea, în timp ce în româna contemporană, el este resimțit ca

⁵ El provine de la rad. i.-e. **guer-* ‘a înghiți, gâtlej, prăpastie’, din care au rezultat și v. ind. *girati*, *grnāti* ‘înghite’, lit. *geriui*, *gerti* ‘a bea’ I. I. Russu (Russu 1970: 171-2), fr. *gourmand*, it. *disgrumare* ‘a rumega’; toate aceste cuvinte se referă la partea interioară a gâtului.

aparținând registrului popular și familiar și apare în special în locuțiuni și expresii. În contextele prezentate, *grumaș* este atestat atât cu următoarele forme învechite de singular (*grumagi*), și de plural (*grumași*, *grumașe*); alături de acestea figurează și pluralul *grumaji*, care circulă și în limba contemporană. Pentru a denumi partea corpului norma literară actuală le-a consacrat pe *gât* și, mai rar pe *gâtlej*, care reprezintă un derivat pe teren românesc al primului. Echivalentele contextuale ale lui *grumaș* sunt: ‘gât’ (sensul 1); ‘limbă’, ‘gâtlej’ (sensul 2); (fig.) ‘gât’ (sensul 3).

MĂGURĂ are următoarele atestări: 1. ‘munte’: Luc. 4, 5: TETR.: *Scoase el diavolul întru măgură înaltă*. Cf. NT: *Duse pre El diavolul într-un munte înalt*. B1688: *Suind pre El diavolul într-un munte înalt*. B1938: *Diavolul îl sui, ... pe un munte înalt*. B1988: *Suindu-L diavolul pe un munte înalt*. 2. (fig.) ‘înaltul cerului’: Is. 14, 14: B1688: *Ședea-voiu în măgură naltă*. Cf. B1938: *Pe înaltul norilor mă voi urca*. B1988: *Sui-mă-voi deasupra norilor*.; 3. ‘pășune la munte’: Luc. 8, 32: NT: *Porci mulți, păscând în măgură*. Cf. TETR.: *Porci mulți păștea în pădure*. B1688: *Porci mulți păscând în măgură*. B1938: *Porci, care pășteau pe munte*; B1988: *Porci care pășteau pe munte*; 4. ‘deal, colină’: Ier., 50, 6: B1688: *Oi perite ... den măgură preste munte au mers*. Cf. B1938: *Oi pierdute ... mergeau din munte în colină*. B1988: *Oile pierdute ... rătăcit-au ele din deal în munte*. 5. ‘pădure situată pe o înălțime’: Ps. 14, 1: DOS.: *Doamne, cine ... Să șază-ntr-a Ta casă, în măgura cea deasă?* Cf. PS: *Cine se va sălășlui în codrul sfântu al Tău?* PH: *Cinre se va muta în cel svântu dealu al Tău?* COR.: *Doamne ... cine se va sălășlui în codrul sfânt al Tău?* B1688: *Cine va sălășlui muntele cel sfânt al Tău*. B1938: *Doamne, ... cine va sălășlui în sfânt muntele Tău?* B1988: *Doamne, ... cine se va sălășlui în muntele cel sfânt al Tău?*; 6. ‘movilă din piatră’: Fac. 32, 46: B1938: *Adunară pietre și clădiră o măgură*. Cf. PO: *Luară pietrile și într-o grămadă grămădiră*. B1688: *Adunară pietri și făcură movilă*. B1988: *Au adunat pietre și au făcut o movilă*. 7. ‘munte împădurit’: Agheu, 1, 8-9: B1688: *Suiți-vă pre măgură și tăiați leamne*. Cf. B1938: *Suiți-vă în munte și aduceți lemne*. B1988: *Suiți-vă în munte și aduceți lemne*.

Măgură este un cuvânt foarte vechi în limbă, considerat ca derivat de la rad. *mag-* cu sufixul traco-dac *-urē* (prezent în alți termeni autohtoni, *purure*, *strugure*), dar nu este un împrumut din albaneză.⁶ Cuvântul aparține vocabularului pasiv al limbii noastre, în locul lui fiind utilizați alți temeni cu semantism apropiat de al său, *codru* și *munte*. Prin comparație cu *măgură*, *codru* – termen de asemenea învechit – este mai des folosit în limba contemporană, unde are în special sensul ‘pădure deasă’. „Apariția sensului ‘pădure’ se datorează sinonimiei lui *măgură* cu *codru* ‘munte’, frecvență în româna veche. Datorită acestei sinonimii care funcționa la început numai pentru situațiile în care *codru* = *munte*, *măgură* (prin atracție sinonimică) a devenit sinonim și cu *codru* ‘pădure’. Se pare că acest sens a fost destul de frecvent, de vreme ce el este atestat în româna contemporană”. Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 122) explică sensurile ‘deal’ și ‘munte’ ale lui *măgură* ca dezvoltări ulterioare de

⁶ Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 125) consideră justificată raportarea lui *măgură* la rad. i.-e. **mag-*, care se regăsește și în sl. *могила*, sp. *mogote* ‘montagne isolée’, port. v. *mongo* ‘piatră de hotar’ (de origine nelatină în ultimele două idiomuri).

sensul primar al acestuia ‘ridicătură, teren înălțat’, pe baza semului ‘înălțime’. *Măgură* este un termen învechit ale cărui echivalente contextuale sunt sinonimele unice: ‘munte’ (sensul 1); ‘pădure’, ‘munte’ (sensul 3); ‘colină’, ‘deal’ (sensul 4); ‘codru’, ‘deal’, ‘munte’ (sensul 5); ‘grămadă’, ‘movilă’ (sensul 6); ‘munte’ (sensul 7) și perifrizele: ‘înaltul norilor’, ‘deasupra norilor’ (sensul 2).

MÂNZ apare cu sensurile: 1. ‘cal până la un an’: Fac. 49, 11-12: B1688: *Legând la vie mânzul Său*. Cf. PO: *Va lega mândzișorul Său la buciunul viecei*. B1938: *Va lega de viță asinul Său*. B1988: *Va lega de viță asinul Său*. vs. Marc. 1, 4-5: TETR.: NT: *Aflară mânzul legat*. Cf. *Aflară cum zisease lor. Dezlegară ei mânzișorul*. B1688: *Aflară mânzul legat*. B1938: *Au aflat mânzul legat*. B1988: *Au găsit mânzul legat*; 2. (învechit și regional) ‘pui de măgar, de cal sau (învechit) de cămilă’: Fac. 32, 13, 14: PO *Cămile sugătoare, cu mânzii depreună*. Cf. B1688: *Cămile cu lapte și copiii lor*. B1938: *Cămile cu puii lor*. B1988: *Cămile ... cu mânjii lor*. vs. Ioan, 12, 15: TETR.: *Crainul ... șazând spre mânzul asinei*. Cf. NT: *Împăratul ... șade spre mânzișor de asin*. B1688: *Împăratul ... șazând pe mânzul asinei!* B1938: *Împăratul ... șezând pe mânzul asinei*. B1988: *Împăratul ... șezând pe mânzul asinei!*

Semantismul lui *mânz* nu are o structură foarte complexă, el se rezumă la cele două noțiuni concrete pe care le-am amintit anterior. Cu toate acestea, el este un cuvânt foarte important în limba română veche și modernă pentru că pentru el nu există un sinonim total, de substrat, moștenit din latină sau împrumutat, ci echivalentele ele sale din textele pe care le comparăm sunt doar parțiale. Acest cuvânt este general pe teritoriul românesc și e foarte frecvent atât în nordul, cât și în sudul Dunării.⁷ *Mânz* era după părerea Adrianei Ionescu (Ionescu 1985:154) denumirea generică a oricărui ‘animal domestic sugaci’, iar ulterior, prin restrângerea sensului, a ajuns să desemneze doar puiul de cal, de măgar (în română și albaneză), de catâr (în română), de vacă (în arealul italic și în cel germanic), de cămilă (în domeniul oriental).

În *seria pui, copil, mânz*, ultimele două au sensuri învechite astăzi, româna contemporană impunându-le pe *pui* (mai rar în limba veche) pentru aimatele non-umane și pe *copil* pentru cele umane. Sensul lui *copil* ‘pui de animal’ este astăzi ieșit din uz. Sinonimia acestor doi termeni, *pui și copil*, este explicabilă pe baza semului comun ‘ființă nou-născută’. *Mânz* are echivalentele contextuale ‘mânzișor’ (cu nuanță afectivă), ‘asin’ (sensul 1); ‘copil’, ‘pui’, ‘mânzișor’ (sensul 2). Acesta din urmă apare în traducerea Bibliei din 1938 și 1988. *Mânz* are în ultimul context un simbolism religios prezent și în cazul altor cuvinte de substrat.

MIRE are următoarele atestări: 1. ‘bărbat în ziua căsătoriei sale (sau în preajma acesteia); soț’: Apoc. 18, 23: NT: *Glas de mire ... nu să va mai auzi*. Cf. B1688: *Glas de ginere și de nevastă nu se va mai auzi*. B1938: *Glasul mirelui și al miresei nu se vor mai*

⁷ Cuvântul a fost pus în relație cu alb. *mëz* ‘cal de sau 3 ani’ și cu mesap. *Menzana*, ‘epitet al lui Jupiter, căruia i se sacrificau cai’, celt. *mandos*, basc. *mando* ‘catâr’, bavar. *manz*, *menz* ‘sterilis uacca’, *minzgelkalb* ‘iuuenca’, it. *manzo*, sard. *mendzu* ‘vițel’; derivate de Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 133) de la rad. i.-e. **mend*/**mond* ‘a suga piept, animal sugaci’.

auzi. B1988: *Glasul de mire și de mireasă nu se vor mai auzi.* vs. Ps., 18, 5: PH: *Ca mirele iase dentr-așternutul său.* Cf. PS: *Elu ca măritu eși din celariul său.* COR.: *Ca un ginere ieși den celariul său.* DOS.: *Ca un mire când stă de purcede.* B1688: *Ca un ginere ieșind den cămara lui.* B1938: *Asemenea unui mire, ieșind din cămara sa.* B1988: *Ca un mire ce iese din cămara sa.; 2.* ‘logodnic’: Ioan, 3, 29: NT: *Cela ce are logodită, mire iaste.* Cf. TETR.: *Cine are nevastă, ginere iaste.* B1688: *Cela ce are nevastă, ginere iaste.* B1938: *Cine are mireasa, acela este mirele.* B1988: *Cel ce are mireasă este mire.* 3. ‘Iisus Hristos’: Luc. 5, 33, 34: NT: *Nu puteți face pre fii nuntei, până iaste Mirele cu ei, să să postească.* Cf. TETR.: *Pot feciorii nuntelui până e ginerele cu nușii iaste să facă să se postească?* B1688: *Puteți face pre fii casei mirelui, întru cât iaste Mirele cu ei, să postească?* B1938: *Puteți pe fii nunții să-i faceți să postească, pe cât timp este Mirele cu ei?* B1988: *Puteți ... să faceți pe fii nunții să postească, cât timp Mirele este cu ei?*

Mire are un semantism asemănător în textele vechi și contemporane comparate de noi. Dicționarele nu consemnează însă sensul ‘soț’ care este atestat în textele religioase ale sec. al XVII-lea. Adriana Ionescu (Ionscu 1985: 130) explică evoluția semantică a lui *mire* pe baza semului comun ‘raport social (căsătoria) dintre bărbat și femeie’. *Mire* are următoarele sinonime: ‘ginere’, ‘mărit’ (sensul 1); ‘ginere’ (sensul 2). În B1688 și la Coresi apare perechea *ginere-nevăstă*, care echivalează cu perechea *mire-mireasă* în celelalte traduceri ale Apoc.18, 23. Substantivul *mărit* cu sensul de ‘mire’ se regăsește doar în PS. Echivalentul latinesc al lui *mire*, și anume *ginere*, este folosit în NT, la Coresi și în B1688. *Ginere* circula doar în Transilvania și Muntenia cu sensurile ‘logodnic; bărbat în ziua căsătoriei sale’; ‘soț’. *Mire* apare în texte începând cu sec. al XVI-lea, concurența dintre *mire* și *ginere* rezolvându-se în româna contemporană în favoarea cuvântului de substrat. Pentru semnificația „Hristos”, toate traduceri amintite, cu excepția *Tetraevangelului* lui Coresi au preferat termenul autohton *mire*, care este ortografiat cu inițială majusculă în scopul individualizării Mântuitorului Iisus Hristos. În citatul din Luca, 5, 33-34, se folosesc sintagmele *fii casei mirelui*, *fii nunții* și *feciorii nuntelui*, pentru a exprima noțiunea de ‘nuntași’, care îi reprezintă simbolic pe Sfinții Apostoli. În B1938 și B1988, este folosit numai termenul autohton pentru redarea tuturor accepțiunilor menționate.

PÂRÂU are următoarele sensuri: 1. ‘râu’: Ps. 92, 4: DOS.: *Pârăuăle tare strigă.* Cf. PS: *Rădicară râurele glasurele sale.* PH: *Rădicară rriurile glasurele sale.* COR.: *Rădicară-se râurele glasurele sale.* B1688: *Ridicără râurile glasurele lor.* B1938: *Ridicatău râurile glasurele lor.* B1988: *Ridicatău râurile glasurele lor.* 2. ‘apă’: Iosua, 16, 8: B1688: *La mare la pârăul Cana.* Cf. B1938: *În lunca pârăului Cana.* B1988: *Către râulețul Cana.; 3.* ‘viroagă’: Ioan, 18, 1: TETR.: *Ieși Iisus ... în ceaa parte de pârăul Chedrnului.* Cf. NT: *Iisus eși ... de ceaa parte de pârăul Chedrnului.* B1688: *Iisus ieși ... decinde de pârăul Chedrilor.* B1938: *Ieșit-a Iisus ... dincolo de viroaga Chedronului.* B1988: *Iisus a ieșit ... dincolo de pârăul Cedrilor.; 4.* ‘apă curgătoare’: Fac. 32, 24: B1688: *Trecu pârăul.* Cf. PO: *Trecu pre apă.* B1938: *A trecut dincolo de râu.* B1988: *A trecut râul.; 5.* ‘izvor’: Ps., 109, 7: DOS.: *Apă de pre pârău va bea-n cale.* Cf. PS: *Din izvoru în cale bé.* PH: *Den vale în cale bea-va.* COR.: *Den izvor în cale bea.* B1688: *Den pârău pe cale va bea.* B1938: *Din pârăul din cale el bea apă.* B1988: *Din pârău pe cale va bea.*

Inițial *pârâu* era denumirea generică a oricărui ‘curs de apă’ indiferent de dimensiunile acestuia. Sensul ‘râu’, pe care-l are *pârâu* în româna veche este o evoluție ulterioară explicabilă de Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 146) prin asemănările formale și semantice dintre cei doi termeni (*râu* și *pârâu*), care i-au determinat pe vorbitori să îi confunde. Sinonimele sale sunt: ‘râu’ (sensul 1); ‘râuțe’ (sensul 2); ‘viroagă’ (sensul 3); ‘apă’, ‘râu’, ‘vale’ (sensul 4); ‘izvor’ (sensul 5). Relația de sinonimie dintre *pârâu* și echivalentele sale contextuale a fost posibilă pe baza semantismului primar foarte cuprinzător al termenului de substrat care reprezenta atât denumirea generică a oricărui ‘curs de apă’, cât și traiectoria parcursă de aceasta. Cuvântul autohton apare cu forma veche de plural, *pârâuă* care are ca echivalente (în v.) *râuure* (la COR.) și *râuri* (B1938, B1988). Gr. Brâncuș (Brâncuș 1981: 161-8) și Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 163) remarcă lipsa unui sinonim total al lui *pârâu* și arătau faptul că între el și *râu* este „un raport ca de la general la particular rezultat din specializarea semantică pastorală a termenului”, în sensul că *râu* „acoperă o suprafață semantică mai mare”, iar *pârâu* „i se subordonează ca specie a genului, se include în sfera semantică a termenului latin”. Acesta este un argument important pentru care *pârâu* aparține vocabularului activ al limbii române.

STĂPÂN este utilizat cu următoarele semnificații: **1.** ‘posesor al unui obiect sau animal’: Ieș. 22, 11: PO: *Iară să o vor fora de la dânsul, plătească stăpânu-său acel dobitoac.* Cf. B1688: *Iară de se va fura de la el, va plăti stăpânului.* B1938: *Iară dacă i s-a furat [animalul] ... să dea ispașă stăpânului.* B1988: *Iară de se va fura de la el, să plătească stăpânului despăgubire* [asinul, bou]; **2.** ‘conducător al unei gospodării’: Luc. 13, 25: TETR.: *Se va scula Domnul casei.* Cf. NT: *Să va scula stăpânul casei.* B1688: *Să va scula stăpânul casii.* B1938: *Stăpânul casei s-a ridicat.* B1988: *Se va scula stăpânul casei;* **3.** ‘persoană care are slugi’: Ps., 122, 2: B1688: *Ca ochii robilor în mâinile stăpânilor lor.* Cf. PS: *Ca ochii șerbilor în mărurile domnilor săi.* PH: *Ca ochii șerbului în mărurile domnilor săi.* COR.: *Adecă ca ochii șerbilor în mâinile domnilor săi.* DOS.: *Așe-s ochii noștri către Domnul.* B1938: *Precum ochii robilor caută la mâna stăpânilor lor.* B1988: *Precum sunt ochii robilor la mâinile stăpânilor lor.* **4.** ‘conducător al unei familii’: Fac. 27, 29: B1688: *Fii stăpân fratelui tău.* Cf. PO: *Fii domn între frații tăi.* B1938: *Să fii stăpân peste frații tăi.* B1988: *Să fii stăpân peste frații tăi.*

În româna comună, *stăpân* avea sensul primar ‘posesor de animale, de oi’, de la care termenul menționat a ajuns să desemneze conceptele de ‘proprietar de bunuri materiale’, ‘persoană care conduce’, ‘persoană care are servitori’.⁸ Explicația dată de Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 154-5) pentru această evoluție semantică ar fi aceea că persoana care avea cele mai multe animale conducea și comunitatea de păstori din care făcea parte pe baza autorității pe care i-o conferea starea materială superioară (cf. și alb. *bagëti* ‘animale’ aflat în relație cu sl. *bogъ*, v. ind. *bhāgas* ‘avuție’). Al. Philippide (Philippide 1927: 451) și Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 154) arată că sinonimia dintre *stăpân* și *domn* acoperă doar sensul ‘stăpân al unei case, al unei

⁸ Rom. *stăpân* și corespondentul său alb. *shtëpë, shtëpreshtë* provin din etimon comun **stapan* ‘proprietar de animale’ Adriana Ionescu (Ionescu 1985: 154).

țări, proprietar de bunuri material’, pentru accepțiunea ‘proprietar al unui animal’, folosindu-se exclusiv termenul ‘stăpân’. Structura semantică a lui *stăpân* nu a înregistrat modificări de-a lungul timpului, ci este foarte apropiată de cea actuală. Echivalentul său contextual este ‘domn’ (pentru toate sensurile amintite). Semnificațiile lui *domn* în citatele menționate sunt învechite și populare. Atât în româna veche, cât și în cea contemporană se observă preferința traducătorilor textelor comparate de noi pentru termenul de substrat. *Stăpân* are în versetele de mai sus și un simbolism religios, deoarece el în denumește în sens larg pe Dumnezeu, iar prin restrângere, pe Iisus Hristos.

ȚAP figurează numai cu sensul ‘masculul caprei’: Ps. 49, 10: PS: *De turmele tale țapu*. Cf. COR.: *Den turmele tale țap*. DOS.: *Țap* hrănit din turmă. B1688: *Den turmele tale țapi*. B1938: *Țapi* din țarcurile tale. B1988: *Din turmele tale țapi*. vs. Fac. 15, 9: PO: *Adu mie ... trei țapi* de câte un an. Cf. B1688: *Ia mie ... capră* trestină. B1938: *Adu-mi ... o capră* de trei ani. B1988: *Gătește-mi ... o capră* de trei ani. vs. Lev. 16, 21: B1688: *Va pune Aaron ... mâinile lui pre capul țapului*. Cf. B1938: *Aaron să-și pună ... mâinile sale pe capul țapului*. B1988: *Va pune Aaron mâinile sale pe capul țapului*. vs. Evrei, 10, 4: NT: *Nu poate lua păcatele sângele ... țapilor*. Cf. B1688: *Cu neputință iaste sânge ... de țapi* să rădăce păcatele. B1938, B1988: *Este cu neputință ca sângele ... de țapi* să înlătore păcatele.

Termenul *țap* este folosit cu sensul menționat atât în traduceri vechi, cât și în cele moderne ale versetelor biblice pe care le-am comparat. Se observă faptul că în exemplul din Fac. 15, 9, *țap* apare doar în PO, în timp ce în celelalte traduceri ale acestui verset este folosit *capră* (sinonimul latinesc al lui *țap*). Acesta este și singurul exemplu în care se folosește un echivalent al cuvântului autohton. Este posibil ca *țap* să fi fost utilizat în limba veche și cu sensul ‘capră’, o explicație fiind aceea că el reprezenta denumirea generică a respectivului animal domestic fără a marca și distincția gen natural ca în limba contemporană. Lexemul de substrat figurează și în compusul *țap-cerb*: Iov, 39, 1: B1688: *Ai cunoscut vreamea nașterii pietrii țap-cerbului?* Cf. B1938: *Știi tu vremea când fată caprele de munte?* B1988: *Știi tu când nasc caprele sălbatic?* *Țap-cerb* este probabil o creație a traducătorilor B1688 și le are ca echivalente moderne pe ‘capră sălbatică’, ‘capră de munte’. Este de presupus faptul că structura *țap-cerb* este un calc prin care se desemna o noțiune pentru care nu exista un termen în perioada veche. Ulterior acest compus a fost înlocuit de cele două calcuri *capră sălbatică* și *capră de munte*.

3. ORIGINEA ECHIVALENTELOR

Echivalentele cuvintelor autohtone pe care le-am avut în vedere sunt de substrat, moștenite din latină, împrumuturi vechi și neologisme. Cele mai multe aparțin primelor trei categorii, în timp ce ultima grupă de nume comune este foarte redusă cantitativ.

Necunoscută: *băiat, cocon, prunc, poroboc*; **moștenite din latină:** *apă, cale, capră, cărare, culme, domn, fântână, fecior, fiu, ginere, gură, laț, lăsa, limbă, margine, mormânt, munte, negură, pădure, perete, pui, puț, râde, răpă, râu, rost, tânăr, ținea, viroagă*; **împrumuturi din slavă:**

brazdă, covor, deal, dub, gât, gâtlej, iad, izvor, lacom, movilă, pagubă, păzi, pocrov, ponor, prăpădi, rob, sălță, uliță, vârt, zid; împrumuturi din turcă: perdea; neologisme de origine franceză: colină, Șeol, tresălta; derivate de la baze latinești: despărțitură, fumegare, mărit, răsuflare, suflare, suflor; derivate de la baze de substrat: copilaș, întârcat, mânzișor; derivate de la baze slave: îngrădi, îngrăditură, podeț, veseli; calcuri: țap-cerb, Valea Strugurelui.

4. CONCLUZII

În paginile de față ne-am ocupat doar de șaptesprezece dintre termenii autohtoni cu și fără corespondent în albaneză care figurează în traduceri textelor religioase din sec. al XVI-lea, al XVII-lea și al XX-lea pe care le-am avut în vedere. Acești termeni aparțin următoarelor câmpuri semantice: fenomene naturale: *abur*; animale: *mânz, țap*; relații sociale: *mire, copil, stăpân*; părți ale corpului: *buză, grumaz*; elemente de construcție: *gard*; unelte: *cursă*; forme de relief: *codru, măgură, pârâu*; așezări și construcții: *drum, groapă*; stări sufletești: *bucura*; acțiuni: *cruța*.

Majoritatea cuvintelor analizate au mai multe sensuri proprii și figurate pentru care am găsit atestări în lucrările comparate de noi. Excepție face *țap* care este monosemantic. În toate cazurile, cele mai vechi atestări privesc sensurile de bază din care s-au dezvoltat ulterior unul sau multe înțelesuri secundare, prin lărgirea, restrângerea sensului sau transferul în cadrul aceleiași sfere semantice. Rezultatele acestor procese au fost îmbogățirea conținutului noțional al cuvintelor autohtone și întărirea poziției acestora în cadrul vocabularului limbii române. Lexemele pe care le-am studiat au și un simbolism aparte, fiind prezente în comparații, metafore sau epitete specifice stilului religios.

În contextele selectate de noi termenii de substrat pun în evidență o serie de caracteristici lexicale și morfo-sintactice proprii limbii române vechi (plurale învechite, regimul cazual al substantivelor și cel prepozițional al verbelor). Cele șaptesprezece nume comune au echivalente contextuale specifice fiecărui înțeles în parte. Majoritatea cuvintelor studiate de noi au sinonime parțiale, unice și, mai rar, perifrastice, atât pentru sensul primar, cât și pentru cele secundare. *Țap* nu are sinonime nici în textele vechi și nici în cele contemporane. Relațiile elementelor păstrate de la traco-daci cu echivalentele lor latinești sunt, – potrivit lui Gr. Brâncuș (Brâncuș 1983: 125) – ca de la general la particular fără să fie vorba despre o concurență propriu-zisă între acestea, fapt explicabil prin caracterul pastoral și agricol al lexicului românesc de proveniență autohtonă. Preferința foarte mare a traducătorilor (din cele trei secole) pentru termenii de substrat se justifică prin caracterul rustic al acestora, dar și prin lor semantismul complex care este redat doar parțial prin echivalentele lor de alte origini. În diacronie, concurența dintre cele două categorii de cuvinte a dus la impunerea celor autohtone. Un exemplu atipic este *gât* care s-a generalizat în limba literară în raport cu *grumaz* (termen popular).

După origine, sinonimele sunt: autohtone, moștenite din latină, de origine necunoscută, slave, turcești, franțuzești, derivate de la baze autohtone, latinești și

slave. Cele mai multe echivalente, după cele autohtone și latinești, sunt cele de origine slavă (aceasta reprezintă și prima mare influență străină exercitată asupra românei după constituirea ei ca limbă de sine stătătoare). Cuvintele de substrat sunt bine reprezentate și ca baze de derivare, ele dând naștere numeroaselor derivate primare și secundare, substantivale, adjectivale și verbale care se află în uzul limbii contemporane. Contextele comparate de noi în lucrarea de față provin din traduceri realizate în cele trei provincii românești Muntenia, Moldova și Transilvania, ceea ce explică circulația generală a vocabularului pe care româna l-a păstrat de la traco-daci. Un argument în plus în acest sens este și prezența acestor cuvinte în dialectele sud-dunărene. Toate trăsăturile amintite conduc la concluzia că avem de-a face cu termeni importanți, cu o poziție solidă în limba română (veche și contemporană) scrisă și vorbită pe întreg teritoriul locuit de români (la nordul și la sudul Dunării), al căror semantism foarte expresiv și cuprinzător le-a conferit întâietate atât în raport cu lexicul latinesc moștenit, cât și cu elementele împrumutate în diferite momente ale istoriei limbii noastre.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință:

- ARSENIE = Arsenie de la Bisericiani (ms., cca 1650), ap. DA.
- B1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca scriptură ale cei veachi și ale cei nono leage toate*, București, 1988.
- B1938 = *Biblia adică dumnezeiasca scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, tradusă după texte originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1938.
- B1988 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
- COR. = Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, București, Ed. Academiei Române, 1976.
- CV = *Codicele Voronețean*, București, Ed. Minerva, 1981.
- DA = *Dicționarul limbii române*, A-B: 1913; C: 1940; F-I: 1934.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Ed. Academiei, 1998.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. M: 1965-1968; P: 1972-1984; S: 1986-1994; Ț: 1994; D: 2005; V: 2008.
- DOS. = Dosoftei, *Psaltirea în versuri, 1673*, Iași, 1974.
- EV. = Diaconul Coresi, [Carte cu învățătură (1581)]. [Titlul original: *Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învățătură...*]. Publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici. Vol. I. Textul. București, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1914. (Comisia Istorică a României).
- NT = *Noul Testament*. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan mitropolitul Transilvaniei. Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988.
- PO = *Palia de la Orăștie 1581-1582*, București, Ed. Academiei Române, 1968.
- PH = *Psaltirea Hurmuzaki [cca 1500-1510]*, București, Ed. Academiei Române, 2005.
- PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește, [1573-1578]*. Edițiune critică de I. A. Candrea, București, Socec et. Comp., 1916.
- TETR. = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, Brașov, 1560-1561, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Mănăști*, 1574, București, Ed. Academiei Române, 1963.

B. Literatură secundară

- Boerescu 2011: Pârvu Boerescu, *Dificultăți ale etimologiei limbii române: ABUR*, în „Limba Română”, LX, 2011, nr. 2, București, p. 193-229.
- Brâncuș 1983: Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Brâncuș 1985: Grigore Brâncuș, *Cercetări asupra fonului traco-dac al limbii române*, București, Institutul Român de Tracologie, 1985.
- Hasdeu: I–II: 1887; III: 1893: B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și populare românilor*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș. București, Minerva. I-III: 1972-1976.
- ILR 1969: *Istoria limbii române*, București, Editura Academiei R.S.R., II: 1969.
- Ionescu 1985: Adriana Ionescu, *Lexicul românesc de proveniență autohtonă în textele din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, TUB, 1985.
- Philippide 1927: Al. Philippide, *Originea românilor*, Iași, Tipografia „Viața Românească” S. A., II: 1927.
- Rosetti 1964: Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ed. a IV-a, București, I: 1964.
- Russu 1970: I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970.
- Russu 1981: I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981.